

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 29.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

- Laha mukamberiwa a nga hlamula swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, koreketa nhlamulo yo sungula. **(Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.)**
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithkovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE swa B na C, koreketa nhlamulo leyo sungula, u tshika leyi landzelaka. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka XIYENGE xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
- Loko mukamberiwa a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
- Loko tinhlamulo ti nga nomboriwani hi mfanelo, koreketa ku ya hi xiletelo xa makoreketelo.
- Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi nyike nkutlunya.
- **SWIVUTISO SWA XITSALWANA**
  - Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani u kanela na vakoreketinkulu. **Tirhisa tirhubiriki ta makambelelo eka XITANDZHAKU XA A na XITANDZHAKU XA B ku kambela switsalwana swa vakamberiwa.**
- **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
  - Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, a nga xupuriwi.
  - Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO na MATITWELO a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
  - Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/ MAVONELO a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA****'MAKUMASWIVUPFILE' – MJ Baloyi****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 28 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi ra vutshila ku hlamusela hi swiendlo swa wanuna loyi a sukelaka nsati wa yena ekaya a famba a xisetela vavasati lava loveriweke hi vanuna va vona a ku wa va rhandza kasi i ndlela yo kota ku va dyeleta ndzhaka/mali/rifa leri va siyeriweke rona hi vanuna va vona.

- Mutlhokovetseri eka ntila wa 1 lowu nge: 'Xi tshama xi rhiyile ndleve makumaswivupfile' u tirhisile xivulavulelo 'ku rhiya ndleve', leswi vulaka ku va munhu a tshama a yingiserile ku lava ku twa mhaka yo karhi. Leswi swi hlamusela leswaku wanuna loyi a a tshama a tinyikile nkarhi wo lava ku twa laha ku nga lova wanuna leswaku a ta ya chavelela nsati wa yena hi xikongomelo xo n'wi kanganyisa loko nkosi wu fika emakumu.
- Eka ntila wa 3 mutlhokovetseri u ri: 'Xi lava laha ku weke xidunana ntsena'. 'Xidunana' i homu ya xinuna leyi ya ha riki yitsongo. Hi ntila lowu u hlamusela leswaku wanuna loyi a a tsakela ntsena loko ku lovile vavanuna lava vo ka va nga si dyuhala kumbe majahantiyela hikuva vasati va vona na vona va ha ri vatsongo naswona u ehleketa leswaku va nga va va ri na mali yo tala.
- Ku 'pfhumbisa' eka ntila wa 7 lowu nge: 'Hi ri xa yi pfhumbisa yo khandla swidunana ke!' swi vula ku endla leswaku swilo swo karhi swi nyawula no nyanyula. Hi ntila lowu mutlhokovetseri u kombisa leswaku wanuna loyi a a endla minkosi leyi ku loveke vavanuna lava ha riki vatsongo yi tsakisa ku endlela leswaku loko a vuya swi ta n'wi olovela ku amukeriwa hikuva va ta va va ha n'wi tsundzuka kahle.
- Eka ntila wa 13 lowu nge: 'I nkuzi ya ka murimisi yi ndlandlamuxaka swivala ka, handle ka ndhivilichi', mutlhokovetseri u tirhisile xigego ku pimanisa wanuna loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena na nkuzi ya ka murimisi leyi yi lombisiwaka vanhu va muganga leswaku yi ta ya mithisa tintsweweleti va nga na tona eswivaleni swa vona. Leswi swi hlamusela leswaku wanuna loyi a a famba a tswaletela vana na vavasati lava va loveriweke hi vanuna va vona handle ka ku tirhisa mali ya yena.
- Ntila wa 19 wu ri: 'Xi khoma xi hluthulela xi phujetela ku sala muhwana ntsena'. Ku 'hluthulela' swi vula ku dya hi tihanyi na makolo; loko ku 'phujetela' ku ri ku wisetela mahlanga ehansi kasi 'muhwana' i mahlanga lawa ya siyiweke leswaku ya dyiwa hi swifuwo emasin'wini. Mutlhokovetseri u tiyisisa leswaku wanuna loyi a a dya ndzhaka ya vavasati lava hi makolo naswona a a va siya va nga ha ri na nchumu.

Matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ra vutshila eka xitlhokovetselo lexi ma humelerisa vuswikoti bya yena byo paluxa swiendlo swa wanuna loyi a sukelaka nsati wa yena ekaya a famba a xisetela vavasati lava loveriweke hi vanuna va vona hi xikongomelo xo va dyeleta ndzhaka/mali/rifa ra vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06

X&R = 04

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU**'WA HA SWI TSUNDZUKA XANA?' – KJ Ngobeni**

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa xifaniso xa wanuna loyi a tsundzuxaka murhandziwa wa yena hi siku leri va sunguleke ku rhandzana hi rona.√√ (2)
- 2.2 'Wa ha swi tsundzuka loko ndzi ku ngwingwela.'/Ntila wa 7.√ (1)
- 2.3 tiyisisiwa./C.√ (1)
- 2.4 'Gentle' i muxaka wa hlampfi leyi rhandziwaka ngopfu hi vaphasi va tinhlampfi hikwalaho ko saseka no nandziha ka yona./'Gentle' i hlampfi leyi rhandziwaka ngopfu hi vaphasi va tinhlampfi hikwalaho ko saseka no nandziha ka yona.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku a a gangiwile/rhandziwile hi nhwana loyi a a n'wi rhandza swinene, lero a a titwa a vuyeriwile ku fana na muphasi wa tinhlampfi loko a phasile gentle.√√ (3)
- 2.5 Leswaku mutlhokovetseri a a chuhile ngopfu loko a fanele ku gangisa nhwana loyi.√ (1)
- 2.6 A ya ha humeleli hikuva vanhwana vo tala a va ha ri na tingana loko va gangisiwa, va hatla va pfumela handle ko rhomba kumbe ku swi nyumela./A ya ha humeleli hikuva masiku lawa swilo swi cincile, vanhu a swa ha bohi leswaku va hlangana kambe va tirhisa tiqingho.√√

KUMBE

Ya humelela hikuva va ha ri kona vanhwana lava tixiximaka va tikeriwaka hi ku languta majaha loko va va gangisa.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

(2)
[10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU**'I MAVALA MAN'WE' – ME Mhinga**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanuna loyi a tshikaka nsati wa yena wo lulama hi ku yengiwa hi wo saseka kambe a yiva no pfumala mahanyelo. Wanuna loyi u tsundzuxiwa leswaku vavasati va fana naswona u fanele ku lulamisa swihoxo na nsati wa yena a tshika ku hlongorisana na vavasati vo saseka.√√ (2)
- 3.2 'Kasi u vindlavindlekela yini?'/Ntila wa 1.√

KUMBE

- 'U timbeyambeyela yini, wena Adamu?'/Ntila wa 2.√ (1)
- 3.3 fana./D.√ (1)
- 3.4 Ku 'kampfunya' swi vula ku humesa swakudya enon'wini ematshan'weni yo swi mita.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku wanuna loyi u tshika/nyenya nsati wa yena hikwalaho ka leswi a nga wa muhlovo wa ntima.√√ (3)
- 3.5 Leswaku xa nkoka eka vatekani/varhandzani lava i ku kota ku lulamisa swiphigo leswi va nga na swona erirhandzwini ra vona.√ (1)
- 3.6 A ndzi ta nyuma swinene√ hikuva a swi ta kombisa leswaku a nga na vutihlamuleri hikuva u tshika nsati wa mahanyelo lamanene a tsakisiwa hi wo saseka ku ri hi ku wa yiva.√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

[10]

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU**MIHLOLO A YI DYIWI – KJ Ngobeni**

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi vaakatiko lava vengaka no xanisa vahlampfa, va rivala leswaku na vona va pfuniwile ematikweni man'wana hi nkarhi wa xihlawuhlawu, laha mutlhokovetseri a va kondletelaka leswaku va va amukela.√√ (2)
- 4.2 'Tolo loko tiko ri yimile hi milenge.'/Ntila wa 9.√ (1)
- 4.3 tumbela kona./B.√ (1)
- 4.4 'Ku tipfala tihlo rin'we' swi vula ku endla onge swilo swo karhi leswi humelelaka a wu swi voni.√ Hi ntila lowu mutlhokovetseri u hlamusela leswaku vaakatiko va endla onge a va swi voni leswaku swiendlo swa vona swo xanisa vahlampfa swi bihile no hoxeka swinene.√√ (3)
- 4.5 I thoni yo kombisa ku nyangatseka/hlundzuka/vilela/khunguvanyeka.√ (1)
- 4.6 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku a va tshike ku venga no xanisa vanhu vo huma ematikweni man'wana hikuva siku rin'wana na vona va nga lava ku pfuneka ematikweni ya vona.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [10]

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**NDZUMBA WA AFRIKA 1 – SJ Malungana****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU****'A XI GOBANGA' – MG Magagane**

- 5.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa hungu ra wanuna loyi a nga laviki ku teka nsati, loyi a tshamelaka ku xanisa vavasati hi ku va ngenela loko va etlele navusiku a va pfinya. U tsundzuxiwa leswaku a teka nsati hikuva vavasati va tele naswona u fanele ku lovola.√√ (2)
- 5.2 'U chava yini ku veka ra vusiwana?'/Ntila wa 11.√ (1)
- 5.3 tele./A.√ (1)
- 5.4 Rito 'tshanga' ri vula xivala/ndhawu laha ku pfalleriwaka swifuwo kona.√ Eka xitlhokovetselo lexi ri tirhile ku vula rixaka, laha mutlhokovetseri a kombisaka leswaku loko munhu loyi a nga enetisiwi hi vavasati lava nga kona erixakeni ro karhi a a hundzele emahlweni a ya lava kona.√√ (3)
- 5.5 Ku hlamarisiwa hi swiendlo swo biha swa munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena swo xanisa vavasati.√ (1)
- 5.6 I xitsundzuxo xa kahle hikuva munhu u fanele a swi tiva leswaku a ku na xa mahala; na nsati wa lovorwa, ku nga ri ku n'wi teka u tshama na yena mahala.√√ (2)

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**NOVHELE****XIVUTISO XA 6: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hakanyingi munhu loyi a endlaka swo biha hi xikongomelo xo lumbeta un'wana wa paluxeka a tlhela a xanisiwa hi swiendlo swa yena n'wini. Ntiyiso wa mhaka leyi wu humelerisiwa hi swiendlo swa Johnson Hlongwane ehenhla ka Ephraim Chavalala.

- Hlongwane u ringetile hi matimba ya yena hinkwawo ku hlongorisa Chavalala efemeni ya PPE kambe u tsandzekile hikokwalaho ka ku va Chavalala a tiva ntirho wa yena hi ku hetiseka.
- Chavalala a a ri muhlanganisi efemeni ya PPE naswona matirhelo ya yena a ya ri ya xiyimo xa le henhla, leswi a swi endla leswaku feme yi humelela na ku tiveka eka tifeme na vanhu vo tala.
- Leswi swi endlile leswaku Hlongwane a sungula ku va na mavondzo na rivengo eka Chavalala, laha a sunguleke ku va a nga n'wi seketeli hi ku ehleketa leswaku u ta n'wi tekela xitulu xa ku va museketeri wa mininjhere.
- Loko Chavalala a ta va a lerile Hlongwane leswaku u ya hlangana na van'wamabindzu eNkowanowa, u n'wi holoverile a tlhela a kaneta leswaku u n'wi nyikile mpfumelelo wo ya enhlengetanini, a rivala leswaku Chavalala a a ri na vumbhoni bya laha a n'wi sayineleke mpfumelelo kona.
- Loko ku pfuleka xivandla xa vuhlanganisinkulu efemeni ya PPE lexi a xi fanele xi kumiwa hi Chavalala, Hlongwane u hlambanyile eka Mukhari leswaku Chavalala a nge tlakusiwi, swi nga antswa ku landziwa munghana wa yena Mathebula loyi a a tirha efemeni ya *Graphics Advertising* eka phephahungu ra *The Summit News*.
- U byerile Mukhari leswaku Chavalala a nga tirhi nchumu efemeni handle ka ku famba a tlangisa petiroli na movha lowu feme yi n'wi nyikeke wona.
- Hlongwane u lukile mano na vanghana va yena ya ku yiva cheke ehofisini ya Nyeleti Mthombeni va ya hakelela Chavalala xikweleti eka *OK* leswaku a ta hehliwa hi nandzu wa ku yiva.
- U kuceterile Brooks leswaku a nga pfumeleli Chavalala ku ya yimela feme eEurope hikuva u na marhengwe naswona u komile, loyi a faneleke ku ya yimela feme i munghana wa yena George Mathebula.
- Loko va ri ehodela na vaBriggs, Hlongwane u hemberile Chavalala hi ku vula leswaku u ta entirhweni a nwile kambe loko a vona Valungu u endla onge a nga nwi.
- Loko Chavalala a ri eEurope, Nyeleti u khomiwile, kambe phorisa Mlambo u lavisile nandzu lowu hindlela ya vutlhari laha a nga hetelela hi ku swi kuma leswaku muyivi wa cheke a a ri Hlongwane.
- Eku heteleleni Hlongwane a nga vuyeriwani hi nchumu hikuva ematshan'weni ya ku va Chavalala a wa kumbe a hlongoriwa, yena na vanghana va yena va pfaleriwile ekhotsweni hikokwalaho ka vukungundzwana lebyi va byi endleke.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa leswaku Johnson Hlongwane u endlile swo biha hi xikongomelo xo lumbeta Ephraim Chavalala kambe ku paluxekile yena a tlhela a xanisiwa hi swiendlo swa yena n'wini.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHla KA TA VUNDZENI.)

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Prestige Publications Enterprises./PPE.√ (1)
- 7.2 Hileswi a a tshamela ku va byela leswaku yena hi yena mulungu wa vona hikuva a va tirha ehansi ka yena.√√ (2)
- 7.3 Nsatimuni u arile loko Boso/Hlongwane a n'wi rhuma leswaku a ya n'wi xavela sopo na xinkwa./Nsatimuni u rhuketerile Boso/Hlongwane emahlweni ka Nyeleti.√√ (2)
- 7.4 fambile./B.√ (1)
- 7.5 Swi kombisa leswaku wa yeyisa/delela/a nga xiximi√ hikuva u sukile entirhweni a famba hi nkarhi wa ntirho a nga lelangi mininjhere loyi ku nga murhangeri wa yena.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku hambiloko munhu a nga ndzi tsakeli entirhweni, a tshamela ku ndzi lwisa, mina ndzi fanele ku sirhelela xindzhuti xa mina ndzi tirha hi ku tiyimisela.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 7.7 A yi kahle hikuva loko murhangeri a xanisa vanhu lava tirhaka ehansi ka yena swi endla leswaku va nga n'wi xiximi, leswi nga vangaka leswaku ntirho wu nga fambi hindlela leyi faneleke.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.8 I Johnson Hlongwane./I Hlongwane.√ (1)
- 7.9 A a ta eku sunguleni ka ntirho tanihileswi Hlongwane a a n'wi tshembisile ku n'wi thola exivandleni xa Chavalala.√√ (2)
- 7.10 A ku ri ku endlela leswaku Chavalala a susiwa ePPE leswaku a ta ka a nga kumi xitulu xa vuhlanganisinkulu.√√ (2)
- 7.11 Ndzi nga xi kongomisa eka Mathebula√ hikuva u tshikile ntirho lowu a a ri na wona hikwalaho ka ku va a tshembisiwile ntirho hi Hlongwane, lowu a nga hetelela a nga wu kumangi.√√ (3)
- 7.12 U va lemukisa hi khombo leri nga vangiwaka hi ku va munhu a ri na mavondzo na nsele eka vanhu lava a tirhaka na vona.√√ (2)
- 7.13 A ndzi ta twa ku vava./A ndzi ta nyangatseka./A ndzi ta tisola.√ hikuva a ndzi ta va ndzi lahlekeriwile hi ntirho.√ A ndzi ta famba ndzi lava wun'wana ntirho tanihileswi ntirho wa mina lowa khale a wu ta va wu tekiwile hi un'wana.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)

[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Ku va N'wa-Mdanisi a tirhisile maqhingha ku yengetela Nyiko a kala a n'wi phasa swi vile na switandzhaku swo biha endyangwini wa ka Tlhomandloti.

- Mufundhisi Tlhomandloti a a tshama eChiawelo na nqhamu ya yena N'wa-Basana xikan'we na vana va vona vambirhi, Madambi na Nyiko.
- Ndyangu lowu a wu xiximiwa swinene emutini wa Chiawelo xikan'we na hi vapfumeri va kereke hinkwayo.
- Nyiko u landzelerile mikondzo ya tata wa yena laha a nga hetelela a ri mufundhisi.
- N'wa-Mdanisi wansati wa noni, loyi a a ri un'wana wa vapfumeri ekerekeni ya Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u komberile leswaku Nyiko a ta ekaya ka yena leswaku a ta khongelela n'wana wa yena. Kunene u yile laha a nga fika a kuma leswaku u lulamiseriwile swakudya hi malwandla swinene.
- Loko va hetile ku dya mufundhisi u komberile ku khongelela n'wana leswaku a ta famba kambe N'wa-Mdanisi a kombisa leswaku va nga landzelerisi swikhongelo hikuva a va ha ku khongela loko va dya.
- N'wa-Mdanisi u kombile Mufundhisi Nyiko vunene na tintswalo, a n'wi khoma hi mafundza na ku endla xikombelo leswaku a nga fambi, leswi endleke leswaku a tikuma a etlele eka N'wa-Mdanisi, a ya muka hi matakuxa.
- Mufundhisi Nyiko u yisile emahlweni rirhandzu ra yena na N'wa-Mdanisi kufika laha a nga biha emirini. Nyiko u vitaniwile hi huvo ya kereke ku ta tihlamulela.
- Huvo yi vulavurisanile ku kondza va fika eka xibocho xa leswaku Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u fanele ku hlurvuriwa nguvu ya vufundhisi hambileswi tata wa yena a ringeteke ku kombisa leswaku va nga n'wi hlurvuli nguvu ya vufundhisi kambe a rivaleriwa.
- Huvo yi yisile emahlweni xibocho xa yona xo n'wi hlurvula nguvu ya vufundhisi, leswi nga endla leswaku Nyiko a vaviseka swinene kufika laha a nga tisunga hi ku nwa mhondzo.
- Mhaka ya ku tisunga ka Nyiko yi vavisile ngopfu Mufundhisi Tlhomandloti hikwalaho ka leswi a a n'wi rhandza ngopfu, leswi endleke leswaku na yena a lahlekeriwa hi vutomi bya yena hi siku leri nga landzela ra ku lahliwa ka Nyiko.
- Ndyangu wa Nyiko na wa Mufundhisi Tlhomandloti yi susiwile etindlwini ta kereke, leswi xaniseke ndyangu wa ka Tlhomandloti.

I ntiyiso leswaku ku va N'wa-Mdanisi a tirhisile maqhingha ku yengetela Nyiko a kala a n'wi phasa swi vile na switandzhaku swo biha endyangwini wa ka Tlhomandloti.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- 9.1 Ekaya ka vaCelela./Endyangwini wa ka Baloyi./Eka Baloyi.√ (1)
- 9.2 A a kombisa leswaku hambiloko nandzu lowu nga endliwa hi Celela a wu lo kula swinene a wu nga ringanangi ndlela leyi a a vavisiwile hayona.√√ (2)
- 9.3 Wanuna loyi a tiviwa hi vito ra Solani u duvuriwile hi xibamu a hundza emisaveni laha nsati wa yena a a rila hi xiviti lexikulu a n'wi vukarhile.√√ (2)
- 9.4 baleseriwa hi xibamu./C.√ (1)
- 9.5 U va lemukisa hi khombo leri nga va humelelaka loko va yiva kumbe ku endla vugevenga.√√ (2)
- 9.6 Leswaku i mutswari loyi a a rhandza n'wana wa yena.√√ (2)
- 9.7 Vutomi bya yena a byi ta va byi hlayisekile√ hikuva a a ta va a nga yangi eku yiveni na ntlawa wa vanghana va yena.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)
- 9.8 Chiawelo√ na Dube.√ (2)
- 9.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku hambiloko mutswari a ndzi khunguvanyisile tanihi n'wana ndzi fanela ku n'wi xixima, ndzi hlamula hindlela leyi kombisaka xichavo hambiloko ndzi nga yimi na yena.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 9.10 Tata wa yena a a n'wi alerile leswaku a teka Soluka hikwalaho ka leswi a a ri Muqhoza.√√ (2)
- 9.11 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u lo tivangela wona hi ku alela n'wana wa yena Madambi ku teka nhwana loyi a a tirhandzela yena hikwalaho ka leswi a a nga ri Mutsonga.√ (2)
- 9.12 A a vula leswaku hambiloko va nga tekani kambe moya na miehleketo ya yena swi ta tshama swi ri eka Soluka.√√ (2)
- 9.13 A ndzi ta khunguvanyeka swinene√ hikuva a swi ta tikomba onge a nga na vutihlamuleri ehenhla ka rirhandzu ra hina.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Xivuriso lexi nge: 'Wukuwuku ri te: 'A ndzi layiwi!' Ri huma mutini loko ri perile' lexi hlamuselaka leswaku u nga vuli leswaku 'ndza swi tiva' loko u byeriwa, u ta humeleriwa hi khombo, xi seketeriwa swinene hi leswi humeleleke Godi etsalweni leri.

- Ntsengele Godfrey Kubayi loyi a a tiveka hi vito ra Godi a a ri na nsati wa yena Lindiwe loyi a a ri na xichavo na malwandla swinene, laha endyangwini wa vona a ku khuluka ntsako na rirhandzu.
- Godi a a yingisela switsundzuxo hinkwaswo leswi a a nyikiwa swona hi nsati wa yena, vanghana kun'we na malume wa yena Sambula.
- Leswi swi sungurile ku cinca loko a ta va a kumile ntirho wa vumininjhere eka GDC eGiyani, lowu a hlohloteriwile hi nsati wakwe ku wu apulayela, laha a yengiweke hi Florence Ndlovu loyi a a tiviwa ngopfu hi vito ra Mafloza kutani a wela endzingweni wo rhandzana na yena.
- Godi u sungurile ku xanisa na ku ka a nga ha yingisi nsati wa yena Lindiwe na vana hi ku nyanyukisiwa hi rirhandzu leri a a kombiwa rona hi xigangu xa yena Mafloza.
- Lindiwe u ringetile ku komba nuna wa yena swihoxo swa yena kambe nuna a nga n'wi yingisangi.
- U kale a kombela Sambula, malume wa Godi ku ta n'wi pfuna hi ku vulavurisana na Godi ku ololoxa xiphiko lexi, kambe Godi a ala ku twa.
- Godi u sukerile nsati na vana a ya tshama na Florence eka Siyandhani, laha a nga fika a n'wi akela na dyiyindlu dya manyunyu.
- Munghana wa Godi, yena Maxangu Khosa u ringetile na yena ku n'wi tsundzuxa kambe a tipfala tindleve a ala no n'wi yingisa.
- Mafloza a a tikomba a rhandza Godi swinene kasi entiyisweni a nga n'wi rhandzi, a a lava ku hlayiseriwa n'wana loyi a a n'wi languterile.
- Mbuyangwana Godi u xisiwile a byeriwa leswaku ndzhwalo lowu Mafloza a wu rhwarile i wa yena kasi a wu ri wa Mandla Bamuza.
- Timhaka ti sungurile ku biha loko Godi na Mafloza va ta va va hlongoriwile entirhweni le ka GDC hi ku tsandzeka ku tikhoma na ku xixima ntirho, va rhangisa ta rirhandzu, laha a va hundzurile hofisi ya ntirho kamara ra vona ra ku etlela.
- Rirhandzu ra Mafloza ri phyile bya mati, a sungula ku komba Godi mavala ya yena ya ntiyiso hi ku n'wi xanisa hi ku n'wi tsona swakudya, a n'wi ba, a ngenisa vavanuna ekamareni ya yena no tlhela a n'wi hlongola endlwini leyi a nga lo aka.

Ku va Godi a tiendlile sindza ra honyololo, a ala ku layiwa hi swona leswi n'wi vangeleke ku xaniseka loku hinkwako, leswi seketeriwaka hi xivuriso lexi nge: 'Wukuwuku ri te: 'A ndzi layiwi!' Ri huma mutini loko ri perile', lexi hlamuselaka leswaku loko u ala ku byeriwa u ta humeleriwa hi khombo.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

- 11.1 I tata wa vona Godi./I Godi./I Godfrey./I Godfrey Kubayi./Ntsengele Kubayi./Ntsengele.√ A a va tshikile a nga ha va hlayisi, laha a a tshama ekaya ka xigangu xa yena Mafloza./A a va tshikile a nga ha va hlayisi naswona a nga ha va hakeleli tidyondzo ta vona.√ (2)
- 11.2 Eyunivhesiti ya N'walungu./Eyunivhesiti.√ (1)
- 11.3 Ku 'ganya' swi vula ku fuma, leswi yelanaka na ku va Ganyani a fumile endzhaku kaloko a kumile ntirho wa vunjhiniyere loko a ta va a hetile tidyondzo ta yena.√√ (2)
- 11.4 lahliwi./A.√ (1)
- 11.5 Ya hundzukile ntiyiso hikuva endzhaku kaloko vana va Lindiwe va dyondzile xikolo swi ri karhi swi tika, va swi kotile ku pasa va tlhela va kuma mintirho va antswisa xiyimo xa ndyangu wa ka vona hi ku n'wi akela dyiyindlu ledyikulu.√√ (2)
- 11.6 Swi kombisa leswaku a a ri manana wa vutihlamuleri loyi a vulavulaka ntiyiso minkarhi hinkwayo, swi nga ri na mhaka leswaku xiyimo xa yena xi njhani./Swi kombisa leswaku a a ri manana wa vutihlamuleri.√√ (2)
- 11.7 A ndzi ta twa mbilu ya mina yi vava√ naswona a ndzi to pfumela ku swi endla tanihileswi a ndzi ta va ndzi byeriwa hi mana wa mina, loyi na yena a nga mutswari wa mina.√√ (3)
- 11.8 Godi a a holovile na Mafloza laha Godi a nga ringeta ku xavelela kambe Mafloza a huma a famba a n'wi siya a ri yexe a ya etlela lomo.√√ (2)
- 11.9 A a yile eOasis Lodge eGiyani./A a yile eOasisi Lodge.√ (1)
- 11.10 Godi√ hikuva u lo tilavela ku xaniseka hi ku tshika nsati wa yena Lindiwe wo n'wi rhandza no n'wi xixima, a ya tshama na Mafloza loyi a a n'wi xanisa.√√ (3)
- 11.11 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku munhu u fanele ku tshama ekaya ka yena a tshika ku famba a xaniseka emitini ya vanhu.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 11.12 U va lemukisa hi ku xaniseka loku va nga hlanganaka na kona loko va nga xiximi mintirho ya vona./U va lemukisa hi khombo leri va nga hlanganaka na rona loko va nga xiximi mintirho ya vona.√√ (2)
- 11.13 Ndzi nga vula leswaku a hi endlelo ra kahle, hikuva wansati a nga fanelangi ku famba a nga byelangi nuna wa yena leswaku u ya kwihi hambiloko a ko va nanhlikanhi.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA NA XIPHATO XA NDHAVUKO (XITSALWANA)**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi. Leswi swi seketeriwa hi leswi humeleshaka eka ntsheketo wa 'Vhimbamukwama', xihungwana xa matimu na swikhohlwakhohlwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' na xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe'.

- Eka ntsheketo wa 'Vhimbamukwama' vanhwanyana va twananile ku ya etintsengeleni, laha xinhwanyetana lexi a va ku i Makhegu xi nga va landzelela hambileswi va nga ringeta ku xi tlherisa, leswi endleke leswaku loko va fika etintsengeleni va xi xisetela va vula leswaku hinkwavo va fanele ku kha tintsengele ta magaga kasi vona a va kha leto vupfa.
- Loko va hlanganile ndhawu yin'we va kombanile tintsengele, va kumile leswaku i ta Makhegu ntsena leti a ti nga vupfangi kutani va n'wi byela ku tlhelela enhoveni a ya kha leto vupfa, va endlela ku baleka va n'wi siya. Loko Makhengu a vuya u kumile vanhwanyana va n'wi siyile. Hinkwaswo leswi a swi vangwiwa hileswi a va nga lavi ku tikatsa na yena tanihileswi a a ri ntsongo eka vona naswona a a lo sindzisa ku va landzelela. Leswi swi dyondzisa leswaku munhu a nga fanelangi ku sindzisa ku tikatsa eka vanhu lava nga n'wi laviki.
- Loko a ringeta ku famba a ya ekaya u lahlekile ndlela a kala a ya hlangana na Vhimbamukwama loyi ematshan'weni yo n'wi pfuna hi ku n'wi heleketa ekaya, a n'wi hoxeke esakeni a famba a n'wi ba, a n'wi lerisa ku yimbelela ku kondza a ya ponisiwa hi mana wa yena loyi hi ku pfuniwa hi lava a a ri na vona va hoxeke swikokovi na swintswotswana swo luma esakeni ra Vhimbamukwama leswi n'wi lumeke a kondza a lova. Leswi swi nyika vutivi bya leswaku loko vanhu va tirhisana va humelela no dyondzisa leswaku hakelo ya tihanyi i rifu.
- Xihungwana xa matimu na swikhohlwakhohlwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' xi vulavula hindlela leyi rixaka ra Vatsonga ri tumbulukeke hayona, laha ku khorwiwaka leswaku wanuna wo sungula, Mutsonga u balekile enhlangeni a huma etandzeni leri tshikeriweke hi N'wari, kutani a tiseriwa nsati, laha va veke na vana kutani rixaka ra Vatsonga ri kula.
- Hindlela leyi ku humelerisiwa vutivi bya leswi ku khorwiwaka swona hi ku tumbuluka ka rixaka ra Vatsonga no tlhela xi pfuna ku dyondzisa ku kota ku amukela vanhu van'wana ku fana na leswi endlweke hi Mutsonga swo amukela rixaka leri fikeke endhawini leyi a tshama eka yona, leswi pfuneke leswaku rixaka ra yena ri kula endzhaku kaloko vana va yena va tekanile na rixaka leri.
- Xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe' xi hlamusela hi xintshabyana xa Mapungubwe lexi kumekaka eka xifundzankulu xa Limpopo, lexi nga na swilo swa nkoka swo endlwiwa hi nsuku, koporo, nghilazi na vuhlalu.
- Xiphato lexi xi humelerisa dyondzo ya leswaku ku va xintshabyana lexi xi hlaysiwile hi mfanelo swi pfuna tiko hi tlhelo ra ikhonomi tanihileswi vapfhumba va yaka hi xitalo va ya vona leswi humelelaka eka xona.
- Muphati u ndhundhuzela xintshabyana lexi hi ku paluxa ndlela leyi xi fuweke hayona hi swicelwa swa nkoka na swimakiwa swo hambanahambana, leswi nyikaka vutivi bya leswi nga exintshabyanini lexi eka vahlayi. Leswi swi endla leswaku vahlayi va navela ku endzela ndhawu leyi.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vanhu vutivi byo karhi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)**'N'WAMBILUMAKOKORHO'**

- 13.1 U xisile nsati lonkulu loko va ri endleleni yo ya etihunyini a ku u rivele hari ekaya kutani a tlhelela ekaya.√ (1)
- 13.2 Hinkwavo va file/lovile hi ku wela egojini.√√ (2)
- 13.3 dyile./C.√ (1)
- 13.4 I ku endlela leswaku vayingiseri va nga khomiwi hi vurhongo./Ku nandzihisa/nyanyurisa ntsheketo./Ku wisisa mutsheketi./Ku pfuna mutsheketi ku tsundzuka leswi a ha lavaka ku tsheketa hi swona./Ku vuyisa miehleketo ya vatsheketeriwa.√√ (2)
- 13.5 U va lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko munhu a yiva na ku vulavula vunwa.√√ (2)
- 13.6 Swa ndzi vavisa emoyeni/khunguvanyisa/nyangatsa√ hikuva swi komba hilaha vana va hlanganaka na ku tikeriwa hakona endzhaku ka ku loveriwa hi vatswari va vona, laha va tekeriwaka swa vona hi lavo tlharihela tlhelo.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

XIHUNGWAHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)**'TIVA RA FUNDUDZI'**

- 13.7 Ku ya hi vativi va swa mbangu tiva leri ri tumbulukile hikwalaho ka swiendleko swa ntumbuluko kasi ku ya hi leswi khorwiwaka hi Vavhenda ri tumbuluxiwile hi munhu loyi a nga rhukana muganga lowu n'wi tsoneke byetlelo wu mbombomela endzeni ka mati kutani ku va na tiva.√√ (2)
- 13.8 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a swi fanelangi ku tsona munhu leswi a swi kombelaka loko ndzi ri na swona hikuva swi nga ndzi tsonisa mikateko kumbe swi ndzi vangela makhombo.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.9 Swi fanerile hikuva va kota ku vona ku xonga ka mbangu./Swi fanerile hikuva swi tlakusa ikhonomi ya tiko.√ (Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)**'SHILUNGWA'**

- 13.10 Xiphato lexi xi humelerisa xifaniso xa hosi yo tlhariha yi tlhela yi nga chavi ku vulavula ntiyiso, leyi lweleke tiko ra yona leswaku ri kuma masipala wa rona.√√ (2)
- 13.11 Vona va banana hi rhambu ra mfenhe./Ntila wa 29.√ (1)
- 13.12 U vula leswaku eka tindzawulo hinkwato varhangeri va kona na swandla swa vona i vanhu va rixaka leri a vulavulaka hi rona.√√ (2)
- 13.13 U humelerisa mhaka ya leswaku etikweni ra Hosi Mhinga/Shilungwa ku na vanhu votala lava nga dyondzeka, lava ku nga khale va hetile tidyondzo ta vona kambe va nga thoriwi emintirhweni na ku dyondzeka ka vona.√√ (2)
- 13.14 Leswaku Hosi Mhinga/Shilungwa u endlile matshalatshala yo hambanahambana ku endla leswaku swivilelo swa yena swi kala swi tekeriwa enhlokweni.√ (1)
- 13.15 Swi fanerile hikuva ku phata hosi i ndlela yo kombisa ku yi fundza na ku xixima mintirho ya yona leyinene.√√ (2)
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 14: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

I ntiyiso leswaku vanhu hinkwavo va hlangana na swiphiqo evuton'wini kambe un'wana na un'wana u na ndlela ya yena yo swi tiyisela na ku swi yimela. Leswi swi humelerisiwa swinene hi leswi Mavhavaza na Matanato va swi endleke ku yimela ku xanisiwa ka vona hi valungu lava a va va tirhela.

- Mavhavaza u hlundzukisile nsati wa mulungu hi ku susa swiluva leswi a swi byariwile loko va n'wi byerile ku basisa rivala. Leswi swi endlile leswaku a tsoniwa swakudya, a biwa, no rhuketeriwa hi mulungu no tlhela a vuriwa xiphunta kambe a tiyisela va tlhela va rivalelana na mulungu.
- Mavhavaza u tlhela a biwa swinene hi ku va a lotile mikwana yo dya hi yona yi tsema swinene, leswi endleke leswaku nsati wa mulungu a tsemiwa tintiho. Mavhavaza u tiyiserile a tlhela a rivalelana na mulungu wa yena hambileswi a a tivutisa leswaku hikokwalaho ka yini minkarhi hinkwayo loko a ringeta ku endlela mulungu na nsati wa yena tintswalo eka vona xi va xihoxo lexikulu.
- Loko Mavhavaza a ta va a hlamberile ekamareni ro hlambela ra mulungu u biwile a kala a huma ebavhini a tsutsumela ehandle a nga ambalangi nchumu. Hambiloko a nyumisiwile hi xiyimo lexi u yile emahlweni a tiyisela a tirha no hanya swin'we na mulungu.
- Ku tiyisela no tiyimisela ka yena ku tirha na mulungu swi endlile leswaku a kala a ya na le n'angeni ku ya lava murhi wo rhandziwa hi valungu va yena.
- Hambiloko a biwile eka swiyimo swo hambanahambana a nga hambanangi na mulungu wa yena kambe u tiyiserile ku kondza a tiva no twisisana swinene na yena va va vanghana.

Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi seketela swinene ku tiyisela eka swiphiqo leswi vanhu va hlanganaka na swona evuton'wini.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 15.1 Matanato.√ A xi ri eSophia Town.√ (2)
- 15.2 U hambanile na vona loko va arile ku famba na yena ekaya ka vamurhandziwa wa yena Rhoda, loko va sindzisa leswaku ku tlheleriwa ehositele, yena u hlawurile ku ya eka vaRhoda.√√ (2)
- 15.3 tsakela./C.√ (1)
- 15.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Swi ndzi dyondzisile ku hambana na tindhawu leti nga nghanisaka vutomi bya mina ekhombyeni./Swi ndzi dyondzisile leswaku ndzi nga hambani na vanghana va mina loko hi humile leswaku ndzi nga tikumi ndzi wela ekhombyeni ndzi pfumala na wo ndzi pfuna.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 15.5 Swi n'wi paluxa a ri wanuna wo honisa switsundzuxo./Swi n'wi paluxa a ri wanuna wo tekela Vatsonga ehansi.√√ (2)
- 15.6 U dyeriwile hafu ya mali leyi a yi kumeke ya xitokofela hi va ka vaRhoda.√ Swa khorwisa hikuva va tele vavasati lava dyelaka vavanuna mali no lava leswaku va va hlayisa kambe loko ku nga ri na mali va nga va lavi.√ (Maraka eka xiphemu xa vumbirhi i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.7 Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku tinyungubyisa hi vutsonga bya yena na vavasati va rixaka ra yena.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.8 I N'wa-Xirhami.√ A a ri Muvhenda.√ (2)
- 15.9 Yi sukele eka loko Matanato a komberile leswaku va lulamisa timhaka ta ndyangu wa vona leswi a swi katsa no ya etin'angeni leswaku N'wa-Xirhami a ta tshika ku nwa byalwa kutani yena a ala a vula leswaku swa antswa va n'wi yisa eka muporofita.√√ (2)
- 15.10 Hi loko a vula leswaku ku tshika byalwa a nge swi koti swa antswa ku va a kota ku hunguta manwelo.√√ (2)
- 15.11 Swi paluxa leswaku a a ri muporofita wa ntiyiso wo yima na mhaka hikuva a nga yimangi na N'wa-Xirhami loyi a a nga sunguli ku ta eka yena.√√ (2)
- 15.12 I ntlimbo wa le ndzeni√ lowu a tivangeleke wona hi ku tinghenisa eka ku nwa byalwa lebyi se a a tsandzeka ku byi tshika.√ (2)
- 15.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: U ta va a nyumile swinene√ hikuva u ta va a chichiwile xiyimo ku va a tiviwa tanihi kholwa leri nga vuyiki ekaya.√

KUMBE

U ta va a tsakile swinene√ hikuva u ta va a swi vona leswaku nsati wa yena wa n'wi rhandza ku kala a lava ndlela ya leswaku a vuya ekaya.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

I ntiyiso leswaku ku va Xikweni a hlongorile vavasati va yena a teka Boneka swi n'wi onherile. Leswi swi humelerisiwa hindlela leyi ndyangu wa yena wu nga onhaka na ku xaniseka hayona.

- Xikweni a a tshamile hi kurhula na vasati va yena vambirhi, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele.
- N'wa-Vusika u komberile mpfumelelo eka nuna wa yena leswaku a ya teka n'wana un'we eka kokwa wa yena N'wa-Mzamani ePfalano a ta n'wi tshamela na n'wana loko yena a ya emasin'wini, laha Xikweni a nga n'wi pfumelela kutani a ya vuya na Boneka.
- Loko Boneka a fikile endyangwini wa ka Xikweni, N'wa-Vusika u komberile nuna wa yena leswaku a n'wi khombisa.
- Endzhaku ko khombisa Boneka, Xikweni u n'wi tekile a famba na yena eJoni kutani a fika a n'wi endla nsati, laha Boneka a nga n'wi kucetela ku hlongola vasati va yena hinkwavo va nga onhangi nchumu.
- Boneka u sarile a byi kandzile vukati bya ka Xikweni laha a nga sungula ku xanisa vana va sesi wa yena N'wa-Vusika, Khengu na Khetani hi ku tshama a ri karhi a va holovela, a va tsona mali yo dya exikolweni, a va rhwalerisa misava. Fambeleni, rikitse ra N'wa-Vusika u bohekile ku tekiwa hi N'wa-Mdaka hahani wa yena leswaku a ya tshama na yena hileswi Boneka a a vurile leswaku a nge tshami na yena.
- Loko tata wa vona a rhumela swiambalo yena a a nga va nyiki, a a teka a nyika vana va yena na maxaka ya yena hinkwaswo. A a nga pfumeli leswaku va nghena endlwini ya tata wa vona, a va tshama eka tindlu ta mabyanyi.
- U tekile yin'wana ya mali leyi Xikweni a a rhumela a ngungumela a ya eBush/Bushbuckridge a ya xava yindlu leswaku siku rin'wana a ta ya tshama kona na vana va yena.
- Boneka u sungurile ku va a nga ha ri na mhaka na Xikweni loko a ri ephexenini. Leswi a swi tikomba hi ku va a n'wi delela a nga n'wi hlamuli kahle.
- Loko Xikweni a sungula ku vabya Boneka u n'wi kholerile a n'wi byela na leswaku u lava leswaku a hatla a fa naswona a nga ha pfuni nchumu hikuva u khalabyile. A a n'wi tsona na nyama a n'wi xevisa hi mukhusu, laha Xikweni a nga dyisiwa mbitsi ku kondza a hundza emisaveni.
- Hi siku ra ku lahliwa ka Xikweni Khetani u hisile muti hinkwawo leswaku Boneka na vana va yena va nga sali va tshama kona. Leswi a ku ri ku lova ka ntamu wa Xikweni.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa leswaku ku va Xikweni a tshikile vasati va yena a teka Boneka swi n'wi onherile hikuva swi n'wi hahlulerile muti swi endla leswaku na vana va yena va kula hi ku xaniseka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 17.1 A a ri nsati wa tata wa yena.√ A a ri makwavo wa mana wa yena.√ (2)
- 17.2 A swi n'wi vuyerisangi nchumu hikuva hambileswi a nga pfumela ku ya rhwala misava Boneka u yile emahlweni a fonela Xikweni a hamba hi ku vula leswaku a nga n'wi hloniphi.√√ (2)
- 17.3 hlongoriwile./B.√ (1)
- 17.4 A a vula leswaku a nga n'wi hlamulangi kahle/u n'wi konyolorile.√ (1)
- 17.5 Boneka a a ri munhu wa nsele no kala rirhandzu naswona a nga ehleketeleri vanhu van'wana handle ka vana va yena ntsena.√√ (2)
- 17.6 Boneka a a navela ku tshama a ri yexe na vana va yena.√√ (2)
- 17.7 A ndzi ta khunguvanyeka√ naswona a ndzi ta navela ku ka ndzi nga yi hikuva a swi ta ndzi hlwerisa ku fika exikolweni leswi a swi ta endla leswaku ndzi salela endzhaku eka tidyondzo ta mina.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)
- 17.8 EBushbuckridge√ naswona a a ya kamba yindlu leyi a a yi xavile.√ (2)
- 17.9 Boneka na vana va yena va hlongoriwile endzhaku kaloko a tsandzekile ku hakela yindlu.√√ (2)
- 17.10 Va twananile ku n'wi xisa va vula leswaku Boneka a yile etihunyini ku ri hi ku a yile eBush.√/Boneka na n'wana wa yena Bodzani a va nga n'wi hlamuli kahle.√/Ku va a xevisiwa hi mukhusu.√
(Swimbirhi ntsena.) (2)
- 17.11 Leswaku loko o lova, Boneka na vana va yena va ta sala va hlupheka.√√ (2)
- 17.12 Ya paluxa leswaku Xikweni a a kanakana naswona a a nga tshembi leswaku Boneka u yile etihunyini.√√ (2)
- 17.13 A hi mhaka ya kahle hikuva Xikweni tanihi nhloko ya muti u na mfanelo yo tiva laha nsati wa yena a nga kona mikarhi hinkwayo.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'YOO, NDZI TIDLELE MINOO!'**

I ntiyiso leswaku loko munhu a rhandza ngopfu mali, a nga enetiseki hi leswi a nga na swona a tlhela a navela swa van'wana a nga hetelela a endla swilo swo ka swi nga amukeleki leswi nga n'wi vangelaka switandzhaku swo vava. Ntiyiso wa mhaka leyi wu tikombisa eka swiendlo swa Misery Shilenge.

- Misery a a tekanile na Sunday Shilenge va tshama elokhixini ra Khanimamba, laha siku rin'wana a endzeleke munghana wa yena Florence loyi a a loveriwile hi nuna. Loko a fika u naverile yindlu ya yena leyi a a yi kurisiwile na leswi a swi ri endzeni ka yona, ngopfungopfu masofa lamo durha.
- Misery u vutisile Florence leswaku u swi kumisile ku yini swilo leswi a a ri na swona tanihileswi a va tirha ntirho wun'we naswona va ri na tidyondzo to fana kambe Florence a nga n'wi byelangi kufikela laha siku rin'wana a hlanganeke na Elizabeth loyi a n'wi boxeleke mhaka ya leswaku vavasati va le Khanimamba va dlaya vanuna va vona hi phoyizeni leyi va yi kumaka eka Hadisa Chawuke, n'anga yo huma eMozambiki.
- Misery u yile eka Hadisa ku ya kombela ku pfuniwa hi murhi wo dlaya nuna wa yena laha a n'wi nyikeke xiganama leswaku a ya n'wi chelela endzeni ka khodirinki ya *cocacola* a tlhela a n'wi lerisa leswaku loko a lava leswaku murhi wu n'wi tirhela u fanele ku rhangana a endla timhaka ta masangu na yena.
- Misery u ringetile ku ala kambe Hadisa a n'wi chuhisela a vula leswaku swikwembu swa yena swi ta n'wi hlundzukela loko a ala ku kondza loko Misery a pfumela.
- Misery u fikile a chelela nuna kutani a ya ekerekeni a a famba a ri karhi a yimbelela risimu ra nkosi hi ku ehleketa leswaku nuna u ta sala a nwa a lova.
- Loko a khongela u komberile Xikwembu leswaku xi endla singita ra leswaku Sunday a hundza emisaveni leswaku yena a ta kota ku kuma R2.5m kutani a twiwa hi mufundhisi loyi a n'wi khongeleleke, laha a nga wa a titivala kutani a yisiwa exibedhlele.
- Sunday loko a vuya ebyalweni u kumile vana va ri eku tlangeni ehandle kutani va n'wi byela leswaku mana wa vona u le xibedhlele, laha loko va ha lulamisela ku ya n'wi pfuxela kwale xibedhlele, Sunday a nyikeke vana swakudya na khodirinki leyi a yi cheriwile chefu kutani ku lova vona ematshwan'weni ya yena.
- Misery loko a ri karhi a rila vana va yena u tsandzekile ku tikhoma, a vula leswaku vana va dlayiwile hi khodirinki a tlhela a boxa na vito ra Hadisa, leswi swi humeleriseke mhaka ya leswaku khodirinki a yi cheriwile chefu leyi a yi kumeke eka Hadisa.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa leswaku loko munhu a rhandza ngopfu mali, a nga enetiseki hi leswi a nga na swona a tlhela a navela swa van'wana, a nga hetelela a endla swilo swo ka swi nga amukeleki leswi nga n'wi vangelaka switandzhaku swo vava.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 19: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'SWONA SWI RI SWA YINI!'**

- 19.1 Emutini wa ka Khosa eThulamahashe./Emutini wa ka Khosa.√ (1)
- 19.2 I vaakelani.√ (1)
- 19.3 N'wa-Twendi a a vuya eku landzeni ka xinkomichana xa yena lexi a xi lombiwile hi muakelani wa yena lowun'wana kutani a hundza a pfuxela va ka Khosa a ha khomile xinkomichana.√√ (2)
- 19.4 Vito ra Midlayi ri yelana na swiendlo swa yena swo dlaya vana hi ku va yimelela na loko va dyohile a tlhela a va dyondzisa ku ka va nga xiximi vanhu van'wana.√√
- Vito ra Nsatimuni ri yelana na swiendlo swa yena swo yimelela vana loko va onhile na ku tsandzeka ku va dyondzisa ku xixima vanhu van'wana, leswi siyaka xivutiso xa leswaku kasi i wansati wa njhani.√√. (2)
- 19.5 Ya kombisa leswaku i munhu wa manyunyu, wo rhandza ku tekela van'wana ehansi hikuva u teka N'wa-Twendi tanihi munhu wo tshamela ku kombela.√√ (2)
- 19.6 Loko a ha ku heta ku vulavula Madambi u humelerile a dakwile a ri karhi a lwa na vafana van'wana.√√ (2)
- 19.7 A ndzi ta khomiwa hi tingana√ hikuva hanyelo ra yena a ri nga ri lerinene.√ A ndzi ta n'wi vitanela etlhelo ndzi n'wi tshinya leswaku a tshika ku yimelela vana na ku tikukumuxa.√ (3)

NTLANGU: '... XI TSEMBA NKOLO'

- 19.8 I John Mbitana.√ A a ri exikolweni eSoshanguve./ePitori./A a ri exikolweni.√ (2)
- 19.9 bihisile emirini./C.√ (1)
- 19.10 Hileswi a a ehleketa leswaku Solly u ta namba a tshika nsati wa yena a teka yena.√√ (2)
- 19.11 Sarah a a rhandza Solly hi mbilu ya yena hinkwayo a nga ha xiximi na nuna wa yena John kasi Solly yena o tihungasela eka Sarah, a a xixima no rhandza nsati wa yena.√√ (2)
- 19.12 I Sarah√ hikuva a a navela ku tekiwa hi Solly kambe a nga fikelelangi ku navela ka yena hikwalaho ka leswi Solly a nga n'wi jikela loko se a bihile emirini.√ (2)
- 19.13 U va lemukisa hi khombo ro tinghenisa eka timhaka ta vuoswi/vugangu va ri karhi va ri evukatini.√ (1)
- 19.14 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a swi tshika hikuva a swi kahle./A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tixixima tanihileswi a a ri nsati wa munhu.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Xivuriso lexi nge: 'Mbita ya le taleni (ya thyaka) va dyisa hi n'wana' xi hlamusela leswaku n'wana u tala ku tota vatswari tingana naswona loko vana va endla swo biha vatswari va fanele ku lehisa timbilu hikuva hi leswi va nga nyikiwa swona hi vana va vona. Leswi swi seketeriwa hi leswi endliwaka hi Fumani na Xiluva eka vatswari va vona.

- Fumani a a ri n'wana un'we eka vatswari va yena, Mufundhisi Gezani na manana Talenta Munene. A a endleriwa swilo hinkwaswo leswinene hi vatswari va yena kambe a a nga byi voni vunene na rirhandzu ra vatswari va yena. A a hanya vutomi byo pfindluka byo dzaha timbangi exikolweni no gangisa vanhwanyana etlilasini ematshan'weni yo tinyiketela eka tidyondzo ta yena, leswi ku nga ku khomisa vatswari va yena tingana.
- Fumani a a ya na mukwana exikolweni kufika laha a tshembiseke ku tlhava Xiluva hi wona. Endzhaku kaloko Xiluva a mangarile, nhloko ya xikolo u rhumile mudyondzisi Kanama ku ya lavisisa laha Kanama a kumeke mukwana na mhangi loko a sechile nkwama wa Fumani.
- Nhloko ya xikolo u vitanile vatswari va Fumani na va Xiluva ku ta tenga nandzu wa Fumani, laha a tekeke xiboho xo hlongola Fumani exikolweni a vula leswaku u ta onha vana va xikolo xa yena. Vatswari va Fumani va n'wi kombelerile rivalelo hikokwalaho ka leswi a va boheka ku amukela vusopfa bya n'wana wa vona hambileswi a swi va khomisa tingana kutani nhloko ya xikolo a n'wi rivalela.
- Fumani u yile emahlweni no twisa vatswari va yena ku vava hi ku va yivela mali a leyi a yi nyikeke Xiluva ku ya hakela rendzodyondzo a tlhela a kaneta loko va n'wi vutisa hambiloko mana wa yena a n'wi xavelerile no vula leswaku a va nge n'wi dlayi loko a yi tekile. Leswi swi kombisa leswaku vatswari va yena a va boheka ku n'wi rhandza hambiloko a ri na swihoxo.
- Fumani u arile ku famba na vatswari va yena empfuxelelweni a hamba hi ku vula leswaku u lava ku sala a hlaya tibuku kasi a a lava ku sala a ngenisa Xiluva loyi se a a ri nhwana wa yena endlwini ya ka vona. Leswi swi endlile leswaku Xiluva a xisa mana wakwe, Khatisa Hon'wana a vula leswaku u ya eku hlayeni ka tibuku eka vaDikeledi kasi a ya eka vaFumani ku ya etlela kona, laha a nga pfuka a lovile hi siku leri landzelaka.
- Ku hundza ka Xiluva emisaveni a ri eka vaFumani swi twisile mindyangu hamimbirhi ku vava swinene no tlhela swi susa ndzhuti wa ndyangu wa Mufundhisi Munene lowu a wu xiximeka swinene, laha Mufundhisi na nsati va bohekeke ku sukela mpfuxelelo va vuya hi xihatla ku ta langutana na ku khomiwa ka Fumani.
- Fumani u siyile vatswari va yena na xiphiso xo langutana na mutswari wa Xiluva loko yena a tekile goza ro tisunga, leswi a swi khomisa tingana swinene. Mana wa Xiluva na yena u khomisiwile tingana hi n'wana wa yena loyi a a n'wi tshembile swinene.

Hinkwaswo leswi nga laha henhla leswi humeleleke vatswari va Fumani na Xiluva swi seketela swinene mhaka ya leswaku n'wana u tala ku tota vatswari tingana naswona loko vana va endla swo biha vatswari va fanele ku lehisa timbilu hikuva hi leswi va nga nyikiwa swona hi vana va vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

Mfanelo yo kopa yi pimiwile

Phendla

[25]

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

- 21.1 I Fumani.√ A byerile Xiluva leswaku u ta n'wi tlhava hi mukwana kutani loko a sechiwa a kumeka a ri na wona.√ (2)
- 21.2 Hileswi Fumani a a tshembisile ku tlhava Xiluva hi mukwana loko a ta va a n'wi gegile hi nkarhi wa dyondzo ya Xinghezi./Hileswi Xiluva a nga n'wi gega hi nkarhi wa dyondzo ya Xinghezi, laha a hlekiweke hi vadyondzikulobye.√√ (2)
- 21.3 Mavulavulelo lama nge: 'Tshemba munhu mi langutanile' ya hlamusela leswaku munhu a nga vula swo karhi loko mi ri swin'we kambe loko mi hambanile a ya endla swo hambana na swona, leswi yelanaka na ku va Xiluva a tshembisile Jimmy leswaku wa n'wi rhandza naswona va ta hambanisiwa hi rifu kambe a ya n'wi jikela a rhandzana na Fumani loko a n'wi nyikile mali.√√ (2)
- 21.4 tshwukile ngopfu./C.√ (1)
- 21.5 Leswaku i munhu wa tintswalo naswona wo leha mbilu.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 21.6 I ku hundza ka Xiluva emisaveni a ri eka vaFumani, leswi endleke Fumani a nga ha voni ndlela yo tshunxa xiphioqo lexi kutani a teka xiboho xa ku tisunga.√√ (2)
- 21.7 I mhaka ya kahle hikuva swi kombisa leswaku u n'wi rivalerile hakunene.√√

KUMBE

- A hi mhaka ya kahle hikuva loko u rivalela munhu a swi bohi leswaku a ku hakela.√√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 21.8 Elokixini ra Baralonga./Eka vaNtsako./Endlwini ya nomboro ya 1720.√√ (2)
- 21.9 Havambirhi a va rhandza vanghana va vona swinene hikuva a va va navelela leswinene minkarhi hinkwayo xikan'we na ku va yimelela ku endlela leswaku va nga weli ekhombyeni.√√ (2)
- 21.10 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Swi ndzi dyondzisile leswaku a ndzi fanelangi ku pfumelela hinkwaswo leswi ndzi byeriwaka swona hikuva swi nga endleka swi nga ri ntiyiso.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 21.11 Ya vile xikhovolelo hikuva Fumani a nga ha dyelanghi ehenhla kambe u kumekile a a ri eka xiphioqo xikulu xa ku va Xiluva a loverile eka vona.√√ (2)

- 21.12 I Dikeledi√ hikuva a a sivela Fumani ku rhandzana na Xiluva, a a byeletela Xiluva leswaku a nga pfumeli ku rhandzana na yena hikwalaho ka leswi a a nga ri na mahanyelo ya kahle.√

KUMBE

I Jimmy√ hikuva a a sivela Fumani ku rhandzana na Xiluva hikwalaho ka leswi a ku ri nhwana wa yena.√

(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(2)

- 21.13 A swi ta ndzi khunguvanyisa swinene emoyeni√ hikuva a swi ta komba leswaku wa ndzi yeyisa/delela.√ A ndzi ta tikhoma hikuva loko ndzo ya n'wi lwisa swi nga endleka a ndzi vavisa kumbe ndzi n'wi vavisa, leswi nga ndzi vangelaka milandzu.√

(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

(3)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25

NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XITANDZHAKU XA A: XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	5–6	4	3	2	0–1
VUNDZENI -Nhlamuselo ya nhlokohaka. -Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokohaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xithokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokohaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokohaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokohaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokohaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokohaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokohaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xithokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.
TIMARAKA TA 6	4	3	2	1	0–1
XIVUMBEKO NA RIRIMI -Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.
TIMARAKA TA 4					

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.

XITANDZHAKU XA B: XIYENGE XA B NA C: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA MATSALWA - NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
-Nhlamuselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	-Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hindlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lama seketeriweke hindlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkholukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hixitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.

Mfanelo yo kopa yi pimiwile